

конфессиональные отношения. Я полагаю, что как раз в этом состоит одна из задач нашей конференции.

Юрій КУЧЕРЕНКО (Київ)

ДРАГОМАНІВСЬКЕ ПОНЯТТЯ «ВОЛЯ ВІРИ» І ПРОБЛЕМИ ЙОГО АКТУАЛІЗАЦІЇ

Друга половина XIX ст. для бездержавної України видалась надто складною. Її суспільно-ідеологічне життя знаходилося під тиском двох державних монолітів, а саме Російської та Угорської імперій, обумовлюючи цілий комплекс доленосних проблем цієї неповторної пори. Зрозуміло, що такий стан речей не міг не впливати і на розв'язання *українського питання*, яке постало як нагальна проблема ще в 60-х рр. XIX ст. і яке не можна ані правильно зрозуміти, ані адекватно проаналізувати без врахування конкретних історичних обставин та панівних настроїв.

Під таким оглядом важливо підкреслити, що, успішно засвоюючи європейський досвід доби великого пробудження народів, українська інтелігенція, наскільки це було можливо, пропагувала ідеали рівності, братерства та солідарності, що їх культивували ідеологи європейського Романтизму. Як наслідок, познайомившись з історією політичної думки європейських країн, значна когорта українців прийшла до висновку про необхідність сприяння формуванню гармонійного діалогу між церквою та державою на основі дотримання принципів свободи релігії та свободи совісті. При цьому вважалося, що відсутність як свободи совісті, так і свободи релігії виступала головним детермінантом тієї несприятливої атмосфери, якою характеризувалося тогочасне життя в Російській імперії і зокрема на теренах України.

За таких умов надзвичайно важливо було виробити єдину програму дій, що ґрунтувалася б на політико-ідеологічному самоврядуванні. Власне ця

вихідна засада стала основою для кристалізації в своїй суті романтичного заклику, який полягав у необхідності повернення рідного народу до свого славного минулого, коли він був вільний і незалежний, а в своїх вищих бажаннях та потребах об'єднувався довкола віри як потужного консолідуючого фактору. Виразниками цього історичного пробудження стала ціла низка українських діячів культури, а також політиків. Серед них - М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, В. Антонович, М. Павлик, Я. Головацький та ін. Саме вони та їх ідеологічні соратники працювали над розв'язанням українського питання, провідним ідейним вістрям якого виступала необхідність розгортання культурно-освітньої діяльності серед народу та реалізації соціально-політичних програм, що, зрештою, й сприяло неабиякому пожвавленню українського руху в середині XIX ст.

Одним з речників та ідеологів таких змін був видатний український вчений та громадський діяч Михайло Драгоманов, який відчував гостру потребу в світоглядній переорієнтації українського суспільства і поставив за мету вироблення цілісної концепції його розвитку. В основу положень, які розробив і пропагував Драгоманов, було покладено: в культурі – раціоналізм, у політиці – федералізм, у соціальних справах – демократизм. При цьому неабиякі надії вчений покладав на Українську громаду як першооснову в процесу формування громадянської позиції та виразника умонастроїв українофільства. Прикметно, що наразі дослідника не задовольняла жодна з наявних політико-ідеологічних позицій, з огляду на те, що в них виняткова увага приділялася питанням з'ясування самоідентифікації та автохтонності українського народу чи ж пацифістським розв'язанням самої можливості обстоювання нагальних проблем, революційні імперативи яких викликали у мислителя відверті осторогу та занепокоєння. Саме з урахуванням цих

обставин, включаючи й категоричне неприйняття всього російського, і постав проект поміркованої програми, яка базувалася на засадах соціального поступу, що значною мірою був споріднений з соціальними ідеями та ідеалами О.Герцена, М.Гоголя та Л.Толстого.

Між тим Драгоманов зайняв позицію, яка була позначена тавром нерозуміння і у зв'язку з чим учений був підданий критиці як численними його опонентами, та навіть і своїми прихильниками. Але це не може затуманювати того, що еволюція поглядів Драгоманова привела його до розуміння загальнолюдських інтересів та потреб, які максимально розкривали політичну позицію вченого і дозволили чітко сформулювати політичні орієнтири та можливості їх реалізації. Зокрема, аналізуючи суспільні відносини, вчений дійшов висновку, що єдиною важливою одиницею суспільства є людина, яка в умовах російської імперської дійсності була позбавлена всіх елементарних прав (*демократії, свободи, віри*), того, що робить людину громадянином. Драгоманов намагався змінити ціннісні орієнтири значних верств населення, адже можливість забезпечення свободи волі та свободи релігії завжди ставилися вченим на порядок вище, ніж політичні чи економічні свободи населення.

При цьому як у політичній сфері діяльності, так і в науковій царині, Драгоманов орієнтувався на те, щоб вивести українську наукову думку і визвольний рух з його романтичними візіями за рамки вузького розуміння національних потреб, намагаючись розширити дане поняття, надати йому виразного соціокультурного наповнення. Особлива увага вченого зосереджувалася на можливих шляхах вдосконалення людини через відновлення її віри, яка виступала, на його переконання, першоосновою людськості.

Одним з провідних концептів Драгоманова виступала **воля віри**, тобто те поняття, яке надавало можливість широким верстам населення реалізувати себе. Вчений вважав, що так могло статися тільки за умов підтримки людей красивими радами, оскільки саме в них воля віри може не тільки сформуватися, але й бути реалізованою.³⁷

Прикметно, що думки М. Драгоманова з приводу віри та її місця в загальнодержавному вимірі посідали чільне місце уже наприкінці 80-х та на початку 90-х років XIX ст., а саме в працях „Про волю віри”, „Чудацькі думки про українську національну справу” (1887), „Євангельська віра в старій Англії” (1893) тощо. В них учений, зокрема, вдавався до спроб пояснити віру як феномен, що найбезпосереднішим чином впливає на становлення державності і разом з вольовим началом виступає формотворчим чинником. Розглядаючи історію різних державних утворень, вчений помітив, що постійна втрата людьми свободи за різних форм правління, а особливо під час їх змін (демократія, аристократія, монархія, тиранія), автоматично спричинювала обмеження свободи, а відтак і прав особистості. Вихід з цієї ситуації Драгоманов бачив у вченні Прудона, який пропонував для вирішення такої проблеми створити *федерацію вільних спілок вільних людей*. Ці ідеї Драгоманова знайшли подальший розвиток в його праці „Швейцарська спілка” та в програмному творі, що вийшов друком під назвою „Про волю віри”. В останньому, зокрема, підкреслювалося: «Розумні люди тепер розуміють, що віра – справа особиста, а податки і лад державний справа спільна, – і про віру можна споритись (звичайно, тепер не лаючи один одного і не проклинаючи, як перше), а в спільних справах іти в згоді до загальної мети. Так і в Росії тепер треба всім розумним людям домагатись укупі з державної волі, бо при ній здобудуть волю віри».³⁸ Тобто, проблема відсутності *волі віри* розглядалася Драгомановим як положення загальнодержавної ваги, застосування якого мало значною мірою гармонізувати відносини між церквою та державою, тобто надати їм такого змісту, яким характеризує життя України на сучасному етапі її розвитку.

А це означає, що в потребі реформування та вироблення чіткої програми дій, спрямованих на запровадження ідеалів свободи віри та свободи віросповідання, Драгоманов випередив час і пов'язував з волею віри значні сподівання народу у боротьбі

³⁷ Див.: М. Драгоманов. Про волю віри. – К. 1907.-С 16.

³⁸ Там само.- С. 14.

за національний поступ. Незважаючи на змінність своїх поглядів Драгомановим, а іноді і їх непослідовність, це була багатовекторна соціальна програма, яка на основі церковних змін мала регенерувати життя українського суспільства, спрямовувати його в русло виховання національно свідомої нації.

Із врахуванням того, що Драгоманов в своїх працях приділяв головну увагу людині як індивіду і відповідно сподівався, що саме його правильна зорієнтованість може стати джерелом суспільного розвитку, автора концепту **воля віри** можна назвати першим українським мислителем, який порушив проблему свободи релігії на державний рівень. І саме Драгоманов у **волі віри** обґрунтував положення, які нам сьогодні більш відомі як свобода віросповідання чи свобода релігії. Опираючись на поняття державної волі (в сучасному розумінні „свобода совісті”), він заклав фундамент еволюції релігійних поглядів, які пройшли шлях від вузької державницької політики щодо релігійних утворень до поняття релігія, віра, свобода як автономного права кожного громадянина нашої країни на державний захист його прав та потреб. Під таким оглядом, правові засади, якими керуються сучасні релігійні утворення в нашій державі значною мірою співзвучні з ідеєю волі віри, яку свого часу порушив і обґрунтував Драгоманов.

Отже, в своїй основі та в смислового навантаженні Драгоманівські *воля віри* та *державна воля* є значною мірою тотожними з сучасними поняттями „свобода релігії” та „свобода совісті” і відіграють важливу роль в українському суспільстві, обумовлюючи принципи взаємин держави, церкви, та народу.

М. Драгоманов спростовував претензії українофілів і клерикалів оголосити ту чи іншу релігію «вірою батьків», «народною святошею». При цьому він зауважував, що в українській нації є православні, уніати, католики, протестанти, а тому важко сказати, яка, власне, віра в українця постає як «фактично національна». Думки про віру, за М. Драгомановим, не повинні стосуватися громадських справ, а уряд має служити людям будь-яких вір, **не закріплюючи одну якусь із них як національну**. Вчений визнавав «можливість спільної праці коло політичних і соціальних справ людей різних релігійних і наукових думок». Це є можливими лише на ґрунті толерантності відносин.

Драгоманов всіляко пропагував громадську церкву як еталон на той час всенародної релігії для України, як найпоступовішу із всіх релігійних організацій. Бо ж, власне, громаду він вважав основою людського життя. Прообразом громадської церкви для мислителя слугували братства. Обстоюючи ідеї громадської церкви, М. Драгоманов водночас вважав «нерозумним ділом» нав'язувати людині ту віру, до якої вона не має прихильності. «Силувати ж людину показувати про людське око пошану до богів, коли він її не чує, - пише він в праці «Про волю віри», -то значить ображати самого Бога, бо навіть і людина не бажала б собі щирої шаноби».